

Віктор Заглада (Житомир)

КОНЦЕПЦІЯ ЦІННІСНО-НЕЙТРАЛЬНОЇ НАУКИ І ГУМАНІЗМ

Останнім часом слово «наука» все частіше й частіше починає поєднуватися зі словом «гуманізм». Проблема «людського початку» науки самим життям висувається на перший план, причому висувається в досить різноманітних образах: і як філософська, і як практична, і в плані традиційно-позитивному (наука є джерелом великих благ для людини), і в суголбо нега-тивному (людина байдужа для науки й на науковій базі вже створені засоби тотального знищення не тільки людини, але й усього живого).

Для одних наукова діяльність – це творче горіння, де людина працює на межі своїх фізичних і інтелектуальних можливостей, інші – за буденною, часом стомлюючою роботою перестають бачити її творчий пошуковий початок. Одні хочуть підняти науку, інші – принизити. Іноді в міркування вводиться часова координата, і тоді починають говорити про зміну «образу» науки, протиставляючи «малу», але гідну науку минулого сучасній масовій «великій» науці, у якій людина науки – не вчений, а «науковець», «людина організації». Ці суперечливі оцінки науки, наукової діяльності і її суб'єкта, мабуть, відображають суперечливе положення науки в сучасному світі й те, що це положення оцінюється з різних позицій [4; 14; 18].

При цьому істотним є те, що зрозуміти й пояснити дані протиріччя не можна в рамках чисто логічного співставлення науки й гуманізму, тому що нерідко посиланням на цінності гуманізму обґрунтовуються прямо протилежні підходи до науки. Продуктивним тут може бути лише розгляд науки в історичному плані й у соціокультурному контексті, тому що характер і зміст взаємовідносин науки й людини, наукового знання й цінностей гуманізму визначаються конкретними історичними умовами й змінюються від епохи до епохи.

Відношення науки й гуманізму є окремий випадок взаємозв'язку знання й цінностей, крайніми позиціями якого є їхнє ототожнення і абсолютне протиставлення. І для того, і для іншого є деякі гносеологічні підстави, але все-таки істина перебуває в іншій площині. Дійсно, у науці світ розгортається перед людиною в його власних взаємозв'язках. Вищим достоїнством наукового знання є його об'єктивність.

У рамках же ціннісного підходу світ розглядається вже не сам по собі, а в його відношенні до людини, до суб'єкта, до його інтересів і потреб. У ціннісній формі виражається суб'єктивна сторона взаємодії людини з дійсністю в тому розумінні, що людина сама формує своє відношення до реальності у відповідності до своїх інтересів, потреб, ціннісних пріоритетів, звичайно, у рамках тих можливостей, які надають їй об'єктивні умови. У діяльності людина реалізує себе, свої «сутнісні сили», спираючись при цьому на об'єктивні знання й на ціннісні орієнтири, що взаємно доповнюють один одного. Цінності визначають смислоутворюючу основу діяльності. Саме в сфері цінностей ставиться й вирішується питання про те, для чого й заради чого здійснюється та або інша діяльність, який людський зміст вона має. Все це пояснює нам, чому в наш час із такою гостротою встало питання про відношення науки й гуманізму. Тому, що розвиток науки і її використання змусили задуматися над змістом наукової діяльності, над тим, для чого й заради чого існує наука, якщо знання, як виявилось, далеко не завжди є благо (цінність) саме по собі.

Нам представляється, що основу зв'язку наукового знання й гуманістичних цінностей варто шукати в соціальній природі науки. Наука завжди певним чином орієнтована відносно суспільства, оскільки вона створюється людьми – істотами соціальними, тісно пов'язана з усією системою культури даного суспільства, виконує певні соціальні функції. Звідси виникають і ціннісні орієнтації науки, які знаходять вираження в науковій діяльності й у світогляді вчених. Знання й цінності не тільки доповнюють, але й взаємно проникають один одного. Але, якщо їх взаємовідношення визначається соціальними умовами, мова повинна йти про аналіз їхнього співвідношення, як воно встановлюється історично.

Цілий ряд аксіологічних проблем сучасної науки пов'язані із критикою концепції ціннісно-нейтральної науки. Ця концепція формується в період становлення самої науки в сучасному смислі цього слова. Як відомо, наука є продуктом епохи Відродження, її культури, яка порушила традиції Середньовіччя. Найбільш яскравим виразом цієї культури був гуманізм. І вочевидь, що між природознавством і гуманізмом був ряд істотно важливих спільних моментів. Обидва були зацікавлені у ствердженні свободи в усіх її суттєвих аспектах, у боротьбі за нове. Отже можна зробити припущення про те, що лише саме у такій культурі, де ідеї гуманізму посідають пріоритетне місце, могло виникнути сучасне природознавство.

Переконавання про те, що наукове знання за своїм характером не містить ціннісних вимірів, є етично нейтральним досить поширене, особливо серед філософів, істориків і соціологів науки позитивістської орієнтації. У даній статті ставиться завдання показати зв'язок концепції ціннісно-нейтральної науки та ідеї гуманізму в існуючих філософських поглядах, що стосуються ціннісних аспектів науки.

Аксіологічна проблематика стосовно людського, і зокрема, наукового пізнання світу, є, водночас, традиційно філософською і такою, що має нові аспекти й трактування в пізнавально-практичному ставленні сучасної людини до світу. Тезу про ціннісну, етичну нейтральність наукового знання не піддавали сумніву такі соціологи науки, як Р. Мертон, Дж. Бен-Девід. Ціннісним, етичним факторам немає місця ні в «епістемології без суб'єкта» К. Поппера, ні в методології дослідницьких програм І. Лакатоса, ні в еволюційній концепції розвитку науки С. Тулміна. Відсутність інтересу до ціннісних факторів становлення і розвитку науки є характерною як для істориків інтерналістського напрямку – А. Койре, А. Р. Холл, М. Б. Холл, І. Б. Кoen, Дж. Рендел, Н. Джардін і ін., так й екстерналістського – Дж. Бернал, Е. Цильзель, С. Лестиво, А. Зон-Ретель, Дж. Томсон.

Категорія цінності, історико-філософський і культурологічний аналіз її формування, вивчення аксіологічної спрямованості людського пізнання, і наукового зокрема, представлені багатьма ґрунтовними роботами

В. О. Василенка [1], О. А. Івіна [7], М. С. Кагана [8], М. Г. Марчука [12] та ін. Загалом, коли йдеться про цінність у філософському сенсі, аналізується людське, соціокультурне значення певних феноменів дійсності. Осмислення будь-яких предметів у ціннісному аспекті – це осмислення їх крізь призму категоріальних відношень добра і зла, істини і облуди, припустимого і забороненого, справедливого і несправедливого, тощо. Процедурами і результатами такого осмислення є певні суб'єктивні оцінки, імперативи, дозволи, заборони, нормативні уявлення.

Проблема співвідношення цінностей науки і суспільства з особливою гостротою постає у період становлення науки, коли вона виділяється із загального фону культури як певне відносно самостійне утворення, яке вимагає для себе життєвого простору. Хоча соціокультурні передумови для появи науки в Європі XVI–XVII століть вже були створені чи знаходилися у процесі становлення, це не означає, що пануюча ідеологія приймала науку в обійми. Панівною у цей час була релігійна ідеологія, яка спиралася на схоластику, на середньовічні традиції, на духовну, а іноді і на політичну владу церкви.

Очевидно, що в цих умовах наука перш за все мала огородити себе від втручань релігії, яка не могла визнати світоглядну переорієнтацію, наукове пізнання людиною світу. По-друге, добитися визнання своїх прав у світській владі, стати прийнятною суспільству. По-третє, наступ на науку відбувався і з боку магіко-герметичного руху. Виходом із кола цих проблем стала ідея ціннісно-нейтральної науки, яка «...постає не як реальність, а як соціально корисний методологічний міф, що склався в цілком визначених соціальних умовах і який виявився відображенням труднощів науки на певному етапі її розвитку» [10, с. 63]. Тобто ця концепція виконувала перш за все захисні функції, давала можливість рухові процесу ствердження, інституціоналізації науки, право на існування і свободу досліджень.

Особливості розвитку європейської культури на межі Відродження та Нового часу прояснюють причини виникнення концепції ціннісної нейтральності наукового знання. Ф. Бекон, як відомо, вважав наукове знання силою, що збільшує могутність людини, її владу над природою. Просвітництво пов'язувало з наукою сподівання на те, що вона позбавить людство від темряви. Проте вже Ж.-Ж. Руссо, відверто брали сумніви, що наука сприяє розвитку моральних і естетичних цінностей. Ш. Фур'є не заперечував користі науки для людини, але підкреслював, що в руках заможних людей вона перетворюється на засіб ще більшого пригноблення бідних. Як можна було звести до спільного знаменника такі різні позиції? Напевне, тільки за допомогою тези про позаціннісний статус наукового пізнання.

Такого роду орієнтацією і була ідея ціннісно-нейтрального наукового знання. По відношенню до релігії цю позицію виправдовувала теорія двоїстої істини, якої притримувалися більшість вчених і філософів того часу. Коли Галілей стверджував, що у математичних «дебатах» Біблії належить останнє місце, то він виходив саме з цієї теорії. Так у своїх «Діалогах» він зазначає: «Я стверджую, що людський розум пізнає деякі істини настільки ж досконало і з такою ж абсолютною достовірністю, яку має сама природа; такими є чисті математичні науки, геометрія і арифметика; хоча божественний розум знає в них набагато більше істин, бо він утримує їх всі, але в тих небагатьох, які досяг людський розум, я думаю, його пізнання за об'єктивною достовірністю рівне божественному, бо воно приходить до розуміння їх необхідності, а вищого ступеня достовірності не існує» [5, с. 201].

Лондонське Королівське товариство із самого початку виключало зі своїх дискусій проблеми гуманітарних наук, богослов'я і політики. Зрозуміло, що тут також втілена ідея ціннісно-нейтральної науки. Деякі автори вважають, що ідеал такої науки сформувався в ХІХ ст. зусиллями лідерів Британської асоціації сприяння розвитку науки (виникла у 1831 р.), що стало своєрідним вкладом у формування ранньопозитивістського образу науки [10, с. 71-72]. Нам здається, що із факту зацікавленості лідерів цієї Асоціації у ствердженні ціннісно-нейтрального образу науки ще не випливає, що вони були тут першими. Цей образ існував і в ХVІІ ст. і виконував досить важливу функцію, а саме – захисну по відношенню до науки функцію у період її становлення. І ідея ця у той період, як і принцип двоїстої істини, носила прогресивний характер.

Зазвичай, коли у літературі оцінюють установку науки на нейтральність по відношенню до соціальних цінностей, то цю установку визначають як дещо абсолютно невірне. Але, як ми бачимо, тут вимагається історичний підхід: у певних умовах, особливо на початкових стадіях розвитку науки, ця установка заслуговує якраз позитивної оцінки, не дивлячись на свою ілюзорність.

Парадокс у тому, що проголошення ціннісної нейтральності науки, безперечно, є також ціннісне визначення, відмова від цінностей є своєрідною ціннісною орієнтацією. Це по-перше. В умовах ХVІ–ХVІІ ст. вивільнення науки від цінностей було рівносильне визнанню свободи наукової творчості. Наука, стверджуючи свою непричетність до всього, що відбувається у суспільстві, тим самим пропонувала щоб і суспільство залишалося непричетним до подій у сфері пізнання, щоб воно не втручалось у внутрішні справи науки. Така «ідеологія» ціннісно-нейтральної науки може бути виправдана для того часу ще й тому, що вона не служила перепорою, не ставила перепони вивченню природи.

Однак впровадження в життя такої ідеології зустрічало жорсткий супротив зі сторони реакційних сил, захисників релігії, які хотіли бачити науку лише її скромною служницею. Конфлікт починався там, де висновки науки напряду зіштовхувалися з твердженнями чи установками Святого письма чи самі вчені виступали у якості критиків релігії, тих чи інших її догм. Класичні приклади: «коперніканська єресь» Д. Бруно. Г. Галілей, Р. Декарт. Проблема нейтральності чи не нейтральності науки тут ставилась переважно в культурно-світоглядній площині.

Виникнувши одночасно із сучасною наукою, ідея її ціннісної нейтральності через позитивізм, яким вона була сприйнята, дожила до наших днів. «Третій світ» К. Поппера [16] – це ціннісно-нейтральне наукове знання, бо немає суб'єкта із яким воно могло б співвідноситися. Думку про необхідність відмежування науки – у тому числі соціальної – від цінностей проводив М. Вебер [2], що повністю відповідало духу буржуазного «об'єктивізму». Наука може залишатися наукою, якщо вона безпристрасна, рівнодушна до людських пристрастей, устремлінь, цінностей, вірувань і т. ін. Через М. Вебера ця ідея проникла у суспільствознавство і також дійшла до наших днів. Жорстке розмежування сфери об'єктивного знання і сфери цінностей – позиція, з якою ми зіштовхуємося постійно.

Але, хоча сама ідея ціннісно-нейтрального наукового знання ніколи не зникала із суспільної свідомості, її реальний соціальний зміст зазнавав із часом принципових змін. Збереження наукою відомої автономії, можливість «вільного мислення», не стримуваного ніякими традиційними догмами та думками авторитетів, проведення наукових експериментів тощо були необхідні у процесі становлення науки як особливої форми суспільної свідомості і сфери діяльності. Ідея нейтральності науки у відношенні будь-яких систем цінностей сприяла цьому процесу, проводячи невидиму грань між наукою і ненаукою, стверджуючи принцип наукової об'єктивності, який не повинен порушуватися ніякими сторонніми втручаннями.

Це історичне завдання, однак, постійно вичерпувало себе в міру того, як наука перетворювалася у визнаний суспільством соціальний інститут. Процесу інституалізації науки сприяли успіхи класичної механіки, які викликали великий вплив на сучасників і різко підвищили авторитет науки. Ствердившись, наука могла вже не «боятися» церкви, але остання все в більшій мірі з прогресом знань в світі стала «боятися» науки. Теорія двоїстої істини повинна була тепер не захищати науку від некомпетентного втручання релігії, а релігію від компетентного втручання науки [9].

Не дивно, що коли аксіологічна проблематика у нашій філософській літературі ще тільки шукала «місце під сонцем» суть ціннісного ставлення до

дійсності, зміст оцінки, цінності, норми, ідеалу тощо трактувалися в основному з логіко-гносеологічних позицій. Досліджувалося співвідношення між оцінкою та відображенням, істиною та цінністю, судженням «факту» і судженням «оцінки» та ін. Пізнавальний аспект оцінки осмислювався по-різному, та його мало хто заперечував. Аксіологічний вимір епістемології був ніби на другому плані. «Разом із тим, – зазначає Л. Мікешина, – експлікація понять ціннісної проблематики, у першу чергу, самого поняття «цінність», заклала підвалини поняттєвого апарату, необхідного, зокрема, для з'ясування специфіки ціннісного відношення в пізнавальній діяльності, в методології наукового дослідження» [6, с. 102].

Якщо в 60-ті роки ХХ ст. переважає логіко-гносеологічне тлумачення ціннісних аспектів наукового пізнання, то в 70-ті роки на перший план виходить вже соціально-історичний підхід, оскільки актуальними в цей час є питання становлення, розвитку, зростання знання. Поступово формується переконання, що ціннісне ставлення до дійсності пов'язане з когнітивним і навіть невіддільне від нього, що пізнавальна діяльність, (а також її результати) мають чітко виражені ціннісні характеристики.

Цей підхід активно розвивається в наступні роки. Суб'єктивні та об'єктивні характеристики ціннісного відношення розглядаються в соціокультурному контексті, враховуються норми, ідеали, уявлення, цілі, що визначають так зване «віднесення до цінностей» у сфері наукового пізнання. Загальні міркування про співвідношення ціннісного та пізнавального наповнюються конкретним змістом. Осмислюються різні форми і способи взаємодії культурно-ціннісних і суто пізнавальних чинників розвитку науки, а сама проблема набуває вигляду чітко визначеної парадигми дослідження. Ретельно вивчається вплив ціннісних орієнтацій на характер наукової діяльності та її результативність. Зокрема, широко висвітлювалося питання про те, як цінності проникають в наукове знання, чи не зумовлена сама можливість аксіологізації науки методологічними і світоглядними настановами, як пов'язані між собою внутрішньонаукові та зовнішні відносно пізнавальної діяльності ціннісно-нормативні чинники та ін.

Відповіді на ці та інші питання спиралися на стійке переконання, що цінності мають усе ж таки зовнішній характер, а відношення «знання – цінності» тотожне співвідношенню природознавства і етики, яке надає науці гуманістичного спрямування. Зрозуміло, що в даному випадку проблема виходить за межі методології науки, набуваючи соціальної та психологічної інтерпретації. Проте і власне пізнавальні цінності також досліджувалися. Мова йде, зокрема, про цінність науки як специфічно людського засобу орієнтації людини в життєво-практичній сфері. Цінністю вважаються також

регулятивні принципи, теорії, гіпотези, методи, засоби доведення й обґрунтування знання тощо.

Актуальність аксіологічної проблематики науки пояснюється, зокрема, необхідністю подолати обмеженість її класичного ідеалу, який сьогодні у багатьох випадках вичерпав евристичний потенціал, адже відомо, що парадигма, в основу якої покладено механіку Ньютона, не враховує незворотності часу, спонтанність і непередбачуваність процесу розвитку, навіть самого суб'єкту пізнання, позаяк для досягнення своєї мети вона без усього цього може обійтися. Треба мати на увазі, що саме завдяки такій моделі – зорієнтованій на об'єктивне знання – наука здобула собі неабиякий авторитет і, отже, методологічний «імунітет», який тривалий час гарантував успішне виживання в умовах конкурентної боротьби з іншими уявленнями. І справді, ньютонівська механіка була основою теоретичних міркувань найбільш, видатних фізиків ХІХ століття.

У ХХ ст. образ науки істотно змінився. Найбільш характерною ознакою нового ідеалу науковості стало включення людського виміру в структуру знання, що є прямою антитезою старого ідеалу «незацікавленого суб'єкта», суто об'єктивного змісту пізнання, в якому для світу людини не залишилося місця. Соціологи і історики науки перейшли на позиції соціокультурної, ціннісної зумовленості знання і показали, що наукове, зокрема «...математичне знання також конструюється в культурному контексті, й отже, містить усередині себе ціннісний вимір, який, вочевидь, просто неможливо відокремити від «істиннісного», що немає «чистого», позаціннісного знання навіть у святині святинь, яка здавалася завжди еталоном «чистоти» і незалежності знання від емпірично даного суспільства – знання математичного» [3, с. 37].

Сама логіка розвитку науки вимагає серйозного ставлення до ціннісних аспектів пізнавальної діяльності. «Зв'язок науки другої половини ХХ сторіччя з поняттям цінності впливає з більш явного, ніж раніше, зв'язку між пізнанням і перетворенням світу. Саме звідси – сучасне уявлення про зв'язок між гносеологією та аксіологією. Гносеологічні проблеми, які впливають з узагальнення досягнень некласичної науки, й особливо науки другої половини ХХ сторіччя, невіддільні від аксіологічних проблем. Цінність пізнання стала однією з основних проблем філософії, науки, усієї культури наших днів. У тій чи іншій формі вона не може не хвилювати людей: з надією і тривогою вони думають про те, як наука може вплинути на їхню долю. Раціональна відповідь на подібне запитання неможлива не лише без поняття науки, її потенцій і перспектив, а також поняття цінності науки, її економічного, культурного, морального, естетичного ефекту» [11, с. 143]. Тим самим, на порозі третього тисячоліття з усією гостротою постало питання про необхідність побудови аксіології науки.

Аби аксіологія наукового знання стала можливою, треба передусім усунути деякі стійкі стереотипи, які заважають осмислювати її проблематику в контексті нового образу науки. Одним із таких уявлень є переконання в ціннісній нейтральності наукових істин. Вочевидь, що в історії науки, як було відмічено раніше, образ аксіологічно нейтрального знання зіграв особливу роль, оберігаючи науку від ідеології та забезпечуючи їй умови для стрімкого розвитку. Вкажемо, однак, на неоднозначність поняття «нейтральність» у даному контексті. «Маємо, – пише В. Келле, – вельми цікавий феномен: образ ціннісно-нейтральної науки проявляв себе водночас і як філософський принцип, і як методологічний регулятив, і як буденна свідомість науки. Він чудово корелює з характеристикою фундаментальних досліджень як пізнання природи, що не має жодних практичних цілей. Він може слугувати основою для елітарного трактування науки. У цілому, це досить абстрактний образ, який може бути інтерпретований по-різному» [9, с. 14].

Традиція чіткого протиставлення наукового та ціннісного ставлення до дійсності укріплена М. Вебером, який писав про необхідність усунення з економічної та соціологічної теорій так званих «цінностей», оскільки останні, на відміну від «істини», мають суб'єктивний характер і, виражаючи особистісні схильності й настанови вченого, його пристрасті і уподобання, лише спотворюють наукову картину світу. Дослідник, який прагне об'єктивного знання, має чітко усвідомлювати цю дихотомію, намагаючись, наскільки це взагалі можливо, звільнити і сам процес, і результати пізнавальної діяльності, від усіляких норм і цінностей.

М. Вебер у відповідності з духом «об'єктивізму» був переконаний, що наука (в тому числі і соціальна) «...нікого не здатна навчити того, що він повинен робити; вона вказує лише на те, що він може, а за певних умов і на те, що він хотів би зробити» [2, с. 196]. «Постійне поєднання наукового пояснення фактів та оцінних міркувань, – підкреслює вчений, – залишається найпоширенішою, але і найшкідливішою рисою досліджень у нашій науці» [2, с. 202]. Разом із тим, об'єктивна значущість емпіричного знання, за М. Вебером, аксіологічно не нейтральна, вона «... полягає в тому (і лише в тому), що дана нам дійсність впорядковується у відповідності з категоріями, які у певному специфічному розумінні є суб'єктивними, оскільки, як передумови нашого пізнання, вони пов'язані з передумовою цінності тієї істини, яку може нам дати лише досвідне знання» [2, с. 261].

В неопозитивізмі дана теза була переосмислена в контексті протиставлення істиннісних і ціннісних суджень. Останні, на думку Р. Карнапа це накази, які маючи граматичну форму, вводять нас в облуду. Вони ні істинні, ні хибні, тому що нічого не стверджують, їх не можна ні довести, ні спростувати. Оцінні елементи в теорії (в такому розумінні) суперечать ідеалу «чистої»

науки. Абсолютне протиставлення пізнавального і ціннісного в неопозитивізмі веде до того, що цінності тут усіляко принижуються порівняно з наукою і її чіткими методами. У науковому знанні, вважають неопозитивісти, аксіологічні висловлення недоречні. Зміст істинного знання виражають лише висловлювання фактуальні, котрі й утворюють логічний каркас науки.

У статті «Міф концептуального каркасу» К. Поппер підкреслює, що «каркас» утворює «сукупність інтелектуальних передумов», яка складається не тільки з «пануючої теорії», а й включає деякі психологічні й соціологічні сутності. «Він складається з того, що може бути назване способом бачення речей у відповідності з пануючою теорією, котрий іноді включає навіть світогляд і спосіб життя. Відповідно такий каркас є соціальним зв'язком між його прихильниками, згуртовує їх, значною мірою подібно до церкви, політичних або художніх переконань, ідеологій» [16, с. 585]. Отже, потенційні можливості наукового пізнання ціннісно зумовлені: культурно-історичні передумови (концептуальний каркас) знання – ціннісний контекст, у якому формується потенціал тієї чи іншої пануючої в науці теорії.

Вагомий внесок у становлення ціннісної теорії знання зробили представники так званої «історичної школи» у методології. Вони також осмислювали цінності, що входять в контекст науки, аксіологічні компоненти візирів або «парадигм», їхню роль у процесі розвитку наукових теорій. «Проте в «історичній школі», – зазначає О. Івін, – цінності тлумачаться переважно суб'єктивно-психологічно, як наміри, цілі, настанови окремого індивіда чи вузької, ізольованої групи. Але саме індивідуальні, окремі цінності найменш цікаві і важливі, навіть якщо мати на увазі самого індивіда. Цінності в науковому пізнанні мають, як правило, колективний, груповий характер, починаючи з цінностей певного наукового співтовариства і закінчуючи цінностями культури в цілому, що існують і діють століттями і залишаються в більшій своїй частині неусвідомленими» [7, с. 119]. І все ж аксіологія знання не може не враховувати особистісний аспект історичного розвитку теоретичного мислення. Здійснена представниками цієї школи зміна акцентів зі статичної на динаміку, з логіки на історію науки була, по-перше, рішучим розривом з неопозитивізмом, а по-друге, відходом від кумулятивістських уявлень про науку, які домінували в класичній епістемології на початку ХХ сторіччя. В основі ж некумулятивістських моделей розвитку науки лежить аксіологічне за своєю природою припущення, що наука змінюється в межах історично детермінованих інтелектуальних структур або глобальних припущень, інваріантних протягом більш або менш тривалого часу («метафізичні принципи» О. Койре, «ідеали природного порядку» С. Тулміна, «парадигми» Т. Куна, «дослідницькі програми» І. Лакатоса тощо), котрі, вичерпуючи поступово

свій потенціал, замінюються іншими, більш продуктивними. У результаті переоцінки цінностей розмаїття конкретних наукових ідей, проблем і теорій об'єднується в нову цілісність. «У цих напрямках дослідження наукового знання, його закономірностей і структури уявлення про позаемпіричне зумовлене знання зазнало певної еволюції під впливом реальної історії науки і сучасних уявлень про неї. Від явного визнання (на відміну від неопозитивізму) існування таких передумов до розуміння їхнього «метафізичного», тобто онтологічного та методологічного, філософсько-світоглядного змісту; від оцінки метафізичних передумов як генетичних, до визнання їх конструктивно-регулятивної та евристичної ролі» [13, с. 222].

Позбутися дихотомії когнітивного і ціннісного неможливо, не осмисливши її на методологічному рівні. Вона є протиприродною, що підкреслює – наука і цінності не антиподи. Формула «знання або цінності» вважається методологічною помилкою. Звідси, необхідність нової орієнтації, яка сприяла б формуванню цілісної системи наукового знання про світ і місце у ньому людини. Вже сьогодні зрозуміло, що без осмислення ціннісних аспектів істинності, без аналізу можливостей науки в аксіологічному контексті, така проблема не може бути вдало розв'язана.

Філософи по-різному розуміють аксіологізацію пізнання, та більшість схиляється до переосмислення ролі особистісного моменту в науці. Так, М. Полані зазначає, що «...наукова цінність має бути обґрунтована як частина людської культури, яка охоплює також людське мистецтво, право та релігію – сфери однаково створені завдяки використанню мови» [15, с. 250]. Особливістю сучасного стану методологічної рефлексії науки є те, що цінність наукового знання осмислюється в загальному контексті становлення культури, завдяки чому пізнавальна функція науки посідає своє чільне місце в універсальній системі ціннісних можливостей мислення.

Ідеал «об'єктивної», «нейтральної», «безпристрасної» науки явно застарів, адже він ігнорує суб'єктивний, особистісний характер акту відкриття та проголошення істини. М. Полані переконливо довів, що пристрасність у науці – не просто суб'єктивно-психологічний побічний ефект, а логічно невід'ємний елемент науки і що «...філософський рух, заснований на пориванні до наукової строгості, став загрозою для стану самої науки. Ця внутрішня суперечність є наслідком невірно спрямованої інтелектуальної пристрасності – прагнення досягнути абсолютно безособистісного знання, яке не визнає існування особистості і дає нам картину Всесвіту, де самі ми відсутні. У такому Всесвіті ніхто не здатен створювати і підтримувати наукові цінності, тому тут немає і науки [15, с. 207]. Усвідомлення величезного ціннісного значення особистісного виміру знання призводить до того, що в методології сучасної науки ідеал об'єктивності та ціннісної нейтральності знання кардинально переосмислюється.

Співвідношення наукового знання і цінностей гуманізму зачіпає фундаментальну проблему людського смислу науки, яку творить людина і для людини [9, с. 18]. Які ж ціннісні основи дали можливості науці виокремитися, стати визнаною суспільством. Очевидно, що внутрішньонаукові цінності (об'єктивність, раціональність, істинність, доказовість тощо) не могли стати цією основою. Такою стала система соціальних цінностей яка оберігає науку від некомпетентного втручання, виправдовує свободу наукової творчості, утверджує ідею корисності, необхідності науки для суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Василенко В.О.** *Цінність і оцінка* / Василенко В.О. – К., 1964. – 144 с.
2. **Вебер М.** «Об'єктивність» соціально-наукового пізнання / Вебер М. // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
3. **Визгин В.П.** *Истина и ценность* / Визгин В.П. // Ценностные аспекты развития науки. – М.: Наука, 1990. – С. 36–52.
4. *Вызов познанию: Стратегии развития науки в современном мире* / Отв. ред. Н.К. Удумян. – М.: Наука, 2004. – 475 с.
5. **Галилей Г.** *Избранные труды* / Галилей Г. – Т. 1. – М.: Наука, 1964. – 604 с.
6. *Диалектика познания. Компоненты, аспекты, уровни.* – Л.: ЛГУ, 1983.
7. **Ивин А.А.** *Ценности в научном познании* / Ивин А.А. // Общественные науки. – 1988. – №1.
8. **Каган М.С.** *Философская теория ценности* / Каган М.С. – СПб.: Петрополис, 1997. – 204 с.
9. **Келле В.Ж.** *Научное познание и ценности гуманизма* / Келле В.Ж. // Ценностные аспекты развития науки. – М.: Наука, 1990. – С. 7–18.
10. **Косарева Л.М.** *Формирование идеала ценностно-нейтрального научного знания* / Косарева Л.М., Петров М.К. // Вопросы истории, естествознания и техники. – 1987. – № 1. – С. 62–72.
11. **Кузнецов Б.Г.** *Современная наука и философия. Пути фундаментальных исследований и перспективы философии* / Кузнецов Б.Г. – М.: Политиздат, 1981. – 184 с.
12. **Марчук М.Г.** *Ціннісні потенції знання* / Марчук М. Г. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
13. **Микешина Л.А.** *Метаморфозы проблемы «когнитивное - ценностное» в философии и методологии науки* / Микешина Л.А. // Ценностные аспекты развития науки. – М.: Наука, 1990. – С. 211–227.
14. *Наука глазами гуманитариев.* – М.: Проресс-Традиция, 2005. – 688 с.
15. **Полани М.** *Личностное знание. (На пути к посткритической философии)* / Полани М. – М.: Прогресс, 1985. – 344 с.
16. **Поппер К.Р.** *Логика и рост научного знания: Избр. работы* / Поппер К.Р.; [Пер. с англ.] – М.: Прогресс, 1983. – 604 с.
17. **Столлович Л.Н.** *Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии* / Столович Л.Н. – М: Республика, 1994.
18. *Фундаментальная наука в XXI веке* // Вопросы философии. – 2008. – № 5. – С. 58–71.